

تحولات جمعیتی، چالش‌های پیش‌رو
و لزوم تجدیدنظر در سیاست‌های جمعیتی ایران

دکتر محمد جواد محمودی^۱

^۱ دکتری اقتصاد و رئیس مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه

اهداف اصلی این مقاله که رویکرد تحلیل آماری دارد، از یک سو توصیف و تحلیل تغییرات جمعیتی ایران بر اساس پیش‌بینی‌های سازمان ملل و مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه است، از سوی دیگر شناخت چالش‌های ناشی از تحولات جمعیتی کشور با توجه به تجربه کشورهای است که انتقال جمعیتی را زودتر تجربه کرده‌اند.

امروزه بسیاری کشورها در حالت عدم تعادل جمعیتی قرار دارند، از یک سو کشورهای در حال توسعه با مشکلات و مسائل رشد بی‌رویه جمعیت دست و پنجه نرم می‌کنند، از سوی دیگر جوامع توسعه‌یافته از نتایج منفی شدن رشد جمعیت و سالخوردگی جمعیت رنج می‌برند، به عبارت دیگر، اکثریت کشورهای جهان به نوعی با مسائل ناشی از عدم تعادل جمعیتی مواجه‌اند. این گزارش در پی تشریح چالش‌ها و مسائل جمعیتی پیش‌روی جامعه ایران با توجه به تجربه‌های جهانی است، تا از این رهگذر اقدامات پیشگیرانه لازم در زمینه جلوگیری از بروز بحران‌های جمعیتی آتی صورت پذیرد.

واقعیت‌های تاریخی نشان می‌دهند که اساس و بنیاد شکل‌گیری برنامه‌های تنظیم خانواده که همواره مورد توجه و حمایت سازمان ملل و قدرت‌های بزرگ جهان از جمله آمریکا بوده است، از نوعی سلطه طلبی و برتری طلبی قدرت‌های بزرگ جهانی آغاز، و با گذشت زمان رنگ و لعاب کمک‌های بشردوستانه و رفاهی و توسعه‌ای به خود گرفته است.

با فرض مؤثر بودن بسته‌های تشویقی دولت، در سال ۱۴۱۰ باروری کل به حدود ۲/۱ (سطح جانشینی) می‌رسد و پیش‌بینی می‌شود در سال ۱۴۲۵ به ۲/۵ فرزند افزایش یابد. بنابراین مشوق‌های جمعیتی به هیچ وجه باعث افزایش افسار گسیخته جمعیت نخواهد گردید.

این مقاله به این نتیجه می‌رسد که اگر مدیریت کلان کشور در سطح عالی باشد، و از کلیه قابلیت‌ها و پتانسیل‌های کشور به نحوه احسن استفاده شود، جمعیت ایران می‌تواند حتی به ۱۵۰ میلیون نفر هم افزایش یابد، اما مهم این است که این جمعیت ۱۵۰ میلیون نفری دارای چه کیفیتی و توانمندی‌هایی خواهند بود و با چه کیفیتی زیست خواهند کرد. لذا همواره باید بین کمیت و کیفیت توازن برقرار کرد.

کلمات کلیدی: جمعیت، سیاست‌های جمعیتی، جمعیت‌شناسی، آمارهای جمعیتی

مقدمه

فرایندهای متعددی در علوم مختلف مانند: اقتصاد، زیست‌شناسی، بهداشت و درمان، جغرافیا، محیط زیست، آموزش و ... با مقوله جمعیت مرتبط هستند عطف به دیدگاه ارائه شده در مورد تحولات جمعیتی کشور توسط مقامات اجرائی و مسئولان و متخصصان، این گزارش مروری است بر روند تحولات جمعیتی در کشور و نتایج سیاست جمعیتی جاری با عنایت به تجارب سایر کشورها. ایران در حال حاضر از باروری طبیعی^۱ به یک باروری ارادی^۲ رسیده است. فرض کنیم سیاست جمعیتی کشور بیست و اندی سال پیش با دید کارشناسی تهیه شده است، بدیهی است که پس از گذشت این مدت، بررسی سیاست‌ها، ارزیابی نتایج و امکان تجدید نظر احتمالی تقویت شده باشد.

همانگونه که می‌دانیم، اولین و مهمترین وظیفه هر مسئول ارشد جامعه صیانت و اعتلاء جامعه است و حفاظت جامعه منوط به بقای نسل است. حال اگر به منابع داخلی و بین‌المللی مراجعه شود به اطلاعاتی بر می‌خوریم که زمینه‌ساز نگرانی است. یک شاخص شناخته شده زاد و ولد، نرخ باروری کلی (T.F.R) است.

در بیان ساده‌تر منظور از نرخ باروری کل تعیین تعداد فرزندان است که جانشین والدین شوند، اگر این شاخص در حد ۲/۱ بچه یا کمتر باشد به معنی کاهش تدریجی جمعیت و نهایتاً انقراض نسلی است با مراجعه به ارقام مرکز آمار ایران و سازمان ملل در سال ۱۳۸۵ این رقم برای کل کشور ۱/۸ فرزند است. یعنی ۱۸ فرزند با ۲۰ نفر والدین جایگزین می‌شود که ۲ نفر کمتر از حد جانشینی است. این رقم در حال حاضر (۱۳۸۹) به حدود ۱/۶ فرزند برای هر مادر رسیده است. در صورت اثبات صحت رقم یاد شده علیرغم نظر منتقدان، موضوع انقراض تدریجی نسل مطرح و با

۱. منظور جامعه ای است که در آن استفاده از وسایل پیشگیری از حاملگی رایج نیست، و زاد و ولد کنترل نشده است.

۲. منظور جامعه ای است که در آن استفاده از وسایل پیشگیری از حاملگی رایج شده، و زاد و ولد حالت کنترل شده پیدا نموده است.

ملحوظ داشتن عامل مهاجرت تقویت می‌شود. تردیدی نیست که باید برای اصلاح آن به روش مقتضی اقدام شود. یادآور می‌شود که این شرایط مختص ایران نیست و می‌دانیم که هم اکنون تعدادی از کشورهای پیشرفته که نرخ باروری کلی آنها کمتر از ۲ است با ارائه مشوق‌هایی تلاش دارند تا والدین را به داشتن فرزند بیشتر ترغیب کنند و کسی هم اقدامات آنها را منفی ارزیابی نمی‌کند. حال شما از جمعیت‌شناسان داخلی و بین‌المللی سؤال کنید آیا باروری کلی ۱/۶، نگران کننده است یا نه؟ اگر همگی تأیید کردند پس ضرورت بررسی موضوع و اصلاح سیاست‌ها جای تردید نخواهد داشت. فراموش نکنیم نظر کارشناسی وحی منزل نیست که تغییر و تبدیل و اصلاح‌پذیر نباشد. اگر بررسی مجدد موضوع با توجه به جنبه‌هایی نظیر: پیاده شدن صحیح سیاست جمعیتی، جامع بودن یا نبودن سیاست‌ها، تکروری در اعمال سیاست و نکات دیگر در دستور کار قرار گیرد می‌توان انتظار دستیابی به نتایج مشخص‌تر و هدایت آنها برای بهینه شدن سیاست‌ها را داشت.

در آن صورت می‌توان در راستای بهینه کردن جمعیت و تدوین سیاست جامع جمعیتی اقدام کرد. اضافه می‌نماید که اتخاذ سیاست جمعیتی لزوماً مترادف با تحدید موالید نیست. بلکه جنبه‌های دیگر جمعیت از جمله آموزش، اشتغال مولد، مهاجرت و ... هر کدام از اهمیت خاصی برخوردارند.

۱- واقعیت‌های سیاست‌های جهانی تنظیم خانواده از آغاز تاکنون (از سلطه‌طلبی تا نوع دوستی)

آگاهی از مسائل ناشی از افزایش جمعیت در حال و آینده و اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده قبل از آنکه در کشورهای در حال توسعه مطرح شود، حول دو مسئله تکامل یافت که یکی جنبه ژئوپولیتیک، و دیگری جنبه انسان‌دوستانه و رفاه انسان‌ها را داشت. در خصوص جنبه اول باید خاطر نشان ساخت که، از دهه چهل میلادی به بعد خطر افزایش جمعیت در دو منطقه استراتژیک جهان یعنی آمریکای لاتین و آسیا توسط طرف‌های پیروز جنگ دوم احساس می‌شد. افزایش جمعیت در این دو منطقه، عاملی بود که ثبات سیاسی یا به اصطلاح خود آنها صلح جهانی را در

معرض تهدید قرار می‌داد. ترس و نگرانی از چنین پدیده‌ای در کتاب ویلیام وگت تحت عنوان جاده بقاء (Road to Survival)، آشکارا دیده می‌شود.

مسئله دیگر، جنبه انسانی داشت و هدف آن تأمین رفاه جمعیت از طریق برنامه‌های تنظیم خانواده بود که به عنوان یک حق انسانی، ارزش جهانی یافت. این جنبه توسط محققان آمریکایی، که به مسائل بین‌المللی علاقه نشان می‌دادند، مورد توجه قرار گرفت و اعلام کردند که افزایش جمعیت در کشورهای در حال توسعه، نه تنها موقعیت سیاسی برتر آمریکا را به خطر می‌اندازد، بلکه مانع اصلی در راه توسعه جهانی است.

لازم به ذکر است در آمریکا حمایت از طرح‌های جهانی به شکلی است که اگر اصل و اساس یک سیاست خارجی جنبه انسانی و نوع دوستانه داشته باشد، اگر توجیه اقتصادی و سیاسی نداشته باشد، هرگز مورد توجه و حمایت دولت و کنگره آمریکا قرار نخواهد گرفت (شستلند و شنه، ۲۰۰۰). در واقع امریکائی‌ها به فروش وسایل پیش‌گیری که رقم آن از حد ۲ میلیارد دلار تجاوز می‌کند راغب‌ترند تا از رفاه جوامع و لحاظ کردن جنبه انسانی.

اگر نگاه خوش بینانه‌تری به خود بگیریم، نباید منکر آثار مثبت برنامه تنظیم خانواده در پیش‌گیری از رشد بی‌رویه جمعیت جوامع در حال توسعه باشیم، زیرا این‌گونه برنامه‌ها در تسریع روند توسعه اقتصادی، اجتماعی و بهداشتی کشورها نتایج ارزشمندی داشته است. در هر حال واقعیت‌های تاریخی نشان می‌دهند که اساس و بنیاد شکل‌گیری برنامه‌های تنظیم خانواده که همواره مورد توجه و حمایت سازمان ملل و قدرت‌های بزرگ جهان از جمله آمریکا بوده است، از نوعی سلطه طلبی و برتری‌طلبی قدرت‌های بزرگ جهانی آغاز، و با گذشت زمان رنگ و لعاب کمک‌های بشردوستانه و رفاهی و توسعه‌ای به خود گرفته است.

در سمت دهی نامرئی تحولات جمعیتی جوامع در حال توسعه بویژه ایران، در جهت تأمین منافع قدرت‌های بزرگ جهان همین بس که اخیراً برژینسکی سیاستمدار کهنه‌کار و مشاور امنیت ملی سابق آمریکا اظهار داشته است که «از فکر کردن به حمله پیشدستانه علیه تأسیسات هسته‌ای

ایران اجتناب کنید و گفت و گوها با تهران را حفظ کنید، بالاتر از همه، بازی طولانی مدتی را انجام دهید، چون زمان، آمارهای جمعیتی و تغییر نسل در ایران به نفع رژیم کنونی نیست» (خبرگزاری فارس، ۱۳۸۸/۱۲/۱۵، خبر شماره ۸۸۱۲۵۰۲۲۶).

۲- زمینه‌های تاریخی تحولات جمعیتی در ایران

اگر نگاهی به زمینه‌های تاریخی تحولات جمعیت ایران داشته باشیم، متوجه می‌شویم که نرخ شدید رشد جمعیت کشور که در سال‌های نخست پس از انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) شروع شده بود، در سال‌های اخیر تا حد زیادی کاهش یافته است. براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران، جمعیت ایران برابر ۷۰/۵ میلیون نفر بوده، که ۳۵/۹ میلیون نفر آن را مردان و ۳۴/۶ میلیون نفر را زنان تشکیل می‌دهند که در مقایسه با جمعیت ۶۰ میلیون نفری سال ۱۳۷۵ مبین خالص افزایشی در حدود ۱۴/۸ درصد یا ۱۰/۴ میلیون نفر در این فاصله زمانی است. درصد رشد سالانه جمعیت کشور طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵ در کل کشور و به تفکیک نقاط شهری و روستایی به ترتیب برابر ۱/۶۱، ۲/۷۴ و ۰/۴- درصد بوده که مقایسه آن با رشدهای متناظر ۳/۹، ۵/۵ و ۲/۳ درصد در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ و ۱/۹۶، ۳/۲ و ۰/۳ درصد در دهه ۷۵-۱۳۶۵ حاکی از تحولی اساسی و افت اساسی میزان‌های رشد جمعیت است.

روند رشد جمعیت ایران از گذشته تا به حال نشان می‌دهد که متوسط میزان رشد سالانه جمعیت در دهه ۱۳۴۵-۱۳۳۵ برابر با ۳/۱ درصد در سال بوده است، لیکن در دهه پس از آن در فاصله سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۴۵ با کاهش روبرو بوده و به ۲/۷۱ درصد در سال رسیده است. جمعیت کشور در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ از رشد بالائی برخوردار بوده و به ۳/۹ درصد در سال افزایش یافته است. در دهه دوم انقلاب، سیاست تعدیل جمعیت با کاهش نرخ موالید و کنترل آن حاصل گردید، در این دهه، نرخ رشد جمعیت از ۳/۹ درصد دهه قبل به ۱/۹۶ درصد در دهه ۱۳۷۵-۱۳۶۵ کاهش یافته و در دهه ۱۳۸۵-۱۳۷۵ به نرخ رشد ۱/۶۱ درصد رسیده است.

بررسی آمار و ارقام سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و آمارگیری‌های جاری جمعیت نشان می‌دهد که ایران در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ با افزایش شدید باروری روبرو بوده است. به گونه‌ای که در اثر افزایش تعداد موالید، رشد طبیعی سالانه جمعیت کشور از ۲/۷ درصد در دهه ۱۳۵۵-۱۳۴۵ به ۳/۴ درصد در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ رسیده است.

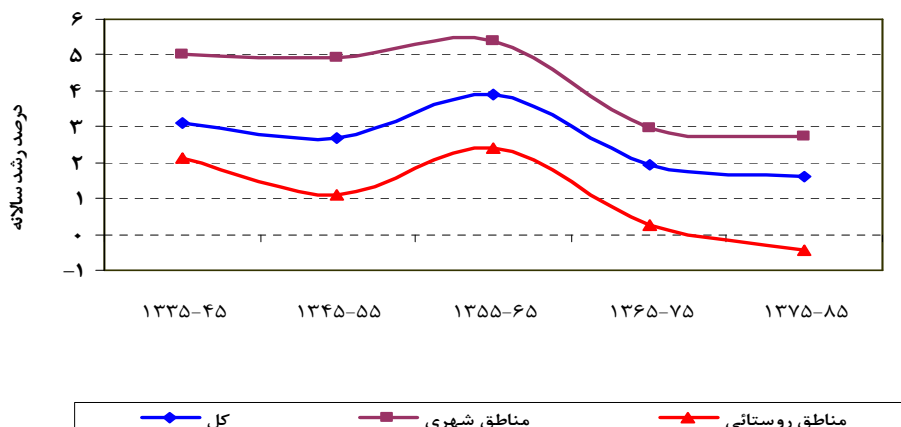
در جدول ۱ روند تحولات درصد رشد سالانه جمعیت کشور طی سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۸۵ به تفکیک مناطق شهری و روستایی ارائه شده است. همچنان که ملاحظه می‌شود طی ۵۰ سال گذشته نرخ رشد جمعیت در مناطق روستایی به استثناء سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۵۵ همواره کاهنده بوده است، حتی از دهه ۱۳۷۵ به بعد درصد رشد سالانه جمعیت در مناطق روستایی منفی شده است. روند تغییرات رشد جمعیت در مناطق روستایی کشور نشان می‌دهد که طی چند دهه گذشته همواره پتانسیل مناطق روستایی کشور برای حفظ جمعیت رو به کاهش بوده است.

جدول ۱- تحولات درصد رشد سالانه جمعیت ایران به تفکیک مناطق شهری و روستایی طی سال‌های ۸۵-۱۳۳۵

دوره سرشماری	مناطق شهری	مناطق روستایی	کل
۱۳۳۵-۴۵	۵/۰۲	۲/۱۳	۳/۱۳
۱۳۴۵-۵۵	۴/۹۳	۱/۱۱	۲/۷۱
۱۳۵۵-۶۵	۵/۴۱	۲/۳۹	۳/۹۱
۱۳۶۵-۷۵	۲/۹۵	۰/۲۸	۱/۹۶
۱۳۷۵-۸۵	۲/۷۴	-۰/۴۴	۱/۶۱

مأخذ: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۸۵-۱۳۳۵.

نمودار ۱- روند تحولات درصد رشد سالانه جمعیت ایران به تفکیک کل، مناطق شهری و روستایی طی سال‌های ۱۳۳۵-۸۵

جدول ۲- میزان باروری کل، مرگ و میر عمومی و امید زندگی از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵

سال	میزان باروری کل	میزان مرگ و میر عمومی	امید زندگی
۱۳۵۵	۶.۰۸	۱۱.۵	۵۴
۱۳۶۵	۶.۳	۸	۵۹
۱۳۷۵	۲.۵۲	۷	۶۷
۱۳۸۵	۱.۸	۶.۵	۷۱

جدول شماره (۲) تحولات میزانهای باروری، مرگ و میر عمومی و امید زندگی را در سالهای ۱۳۵۵-۱۳۸۵ نشان می‌دهد، همانگونه که ملاحظه می‌شود میزان باروری کل^۱ برای هر زن در کل کشور در سال ۱۳۵۵ برابر با ۶/۰۸ فرزند بوده است، که در سال ۱۳۸۵ به ۱/۸ بچه کاهش یافته است. میزان مرگ و میر عمومی نیز در سال ۱۳۵۵ برابر ۱۱/۵ فوت در هر هزار نفر جمعیت بوده که به ۶/۵ فوت کاهش یافته است. امید زندگی با ۱۷ سال افزایش به ۷۱ سال در سال ۱۳۸۵ رسیده است.

^۱ . تعداد بچه‌های زنده‌ای که هر زن در طول دوره باروری خود متولد می‌کند.

جدول ۳- میزان باروری کل گروه‌های قومی و کل کشور ۱۳۷۹-۱۳۵۱

سال	ترک	ترک و کرد	کرد	فارس	بلوچ و غیر بلوچ	کل کشور
۱۳۵۱	۶.۵	۶.۲	۶.۶	۴.۹	۵.۵	۵.۹
۱۳۵۵	۶.۷	۶.۵	۷.۱	۴.۸	۷.۸	۶.۱
۱۳۶۵	۶	۶	۷	۵.۲	۸.۴	۶.۳
۱۳۷۵	۲.۳	۲.۸	۲.۹	۲.۱	۴.۳	۲.۶
۱۳۷۹	۲.۷	۲.۷	۱.۹	۲.۲	۴.۲	۲.۲

مأخذ: عباسی شوازی و مک دونالد (۲۰۰۵)

جدول شماره (۳) تحولات میزان باروری کل گروه‌های قومی را از سال ۱۳۵۱ تا ۱۳۷۹ نشان می‌دهد. سطح باروری همه گروه‌های قومی کاهش نشان می‌دهد، اما در سال ۱۳۷۹ سطح باروری گروه قومی بلوچ با میزان ۴/۲ برای هر مادر همچنان در سطح بالایی قرار داشته است.

جدول ۴- توزیع جمعیت بر حسب دین در سال های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵

سال	مسلمان	مسیحی	کلیمی	زرتشتی	اظهار نشده	جمع
۱۳۷۵	۹۹.۵	۰.۱۳	۰.۰۲	۰.۰۵	۰.۱۵	۶۰۰۵۵۴۸۸
۱۳۸۵	۹۹.۴	۰.۱۶	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۳	۷۰۴۹۵۷۸۲

در جدول شماره (۴) ترکیب جمعیتی کشور بر حسب مذهب گزارش شده است، در حدود ۹۹/۴ درصد کل جمعیت کشور مسلمان است. حدود ۶ دهم درصد گروه‌های مذهبی دیگر را تشکیل می‌دهد. آنچه که در دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵ قابل توجه است کاهش ۰/۱ درصدی جمعیت مسلمانان است.

جدول ۵- روند تغییرات تعداد و درصد جمعیت شهری و روستایی از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵

سال	کل کشور	نقاط شهری		نقاط روستایی		جمعیت غیر ساکن	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۳۳۵	۱۸۹۵۴۷۰۴	۵۹۵۳۵۶۳	۳۱.۴	۱۳۰۰۱۱۴۱	۶۸.۶	۲۴۳۷۹۷	۱.۲۹
۱۳۴۵	۲۵۷۸۸۷۲۲	۹۷۹۴۲۴۶	۳۸	۱۵۹۹۴۴۷۶	۶۲	۷۰۹۷۹۹	۲.۷۵

۱۰۳	۳۴۷۸۱۲	۵۳	۱۷۸۵۴۰۴۶	۴۷	۱۵۸۵۴۶۸۰	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۳۵۵
۰.۵۱	۲۵۱۰۹۸	۴۵.۲	۲۲۳۴۹۳۵۱	۵۴.۳	۲۶۸۴۴۵۶۱	۴۹۴۴۵۰۱۰	۱۳۶۵
۰.۳۵	۲۱۱۴۰۶	۳۸.۳	۲۳۰۲۶۲۹۳	۶۱.۳	۳۶۸۱۷۷۸۹	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۳۷۵
۰.۱۵	۱۰۴۷۱۷	۳۱.۴	۲۲۱۳۱۱۰۱	۶۸.۴	۴۸۲۵۹۹۶۴	۷۰۴۹۵۷۸۲	۱۳۸۵

در جدول شماره (۵) تغییرات میزانهای شهرنشینی و روستانشینی و جمعیت غیرساکن از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ گزارش شده است. همچنانکه ملاحظه می شود، میزان شهرنشینی در سال ۱۳۳۵ معادل ۳۱/۴ درصد بوده، که در سال ۱۳۸۵ به ۶۸/۴ درصد رسیده است. در مقابل میزان روستانشینی در سال ۱۳۳۵ معادل ۶۸/۶ درصد بوده است، اما در سال ۱۳۸۵ به ۳۱/۴ درصد رسیده است. به این معکوس شدن نسبت شهرنشینی و روستانشینی گذار شهرنشینی گفته می شود، که همچنانکه ملاحظه می شود این تغییرات از سال ۱۳۳۵ در ایران شروع شده و همچنان تا دو دهه آینده ادامه خواهد داشت.

۳- نتایج پیش بینی جمعیت کشور توسط سازمان ملل

پیش بینی های جمعیتی سازمان ملل نشان می دهند که توازن منطقه ای جمعیت جهان، در هر زمان تغییر می یابد (نیل و بالک، ۲۰۰۱). بخش جمعیت سازمان ملل هر چهار سال یک بار بر اساس نتایج سرشماری های ملی کشورها، و مفروضات سطوح مختلف باروری و مرگ و میر به پیش بینی تحولات جمعیتی کشورها در افق های زمانی ۵۰ ساله و در سه سناریوی مختلف (حد پایین، حد متوسط و حد بالای رشد جمعیتی) می پردازد. جدول ۱۳ مقایسه نتایج پیش بینی جمعیت ایران را طی دوره های پنج ساله و بر اساس سه دفتر جمعیت سازمان ملل بین سال های ۱۳۸۵ تا ۱۴۳۰ نشان می دهد. بر اساس سناریوی حد پایین که منطبق با روند فعلی کاهش نرخ باروری کل در کشور می باشد، جمعیت ایران از تعداد ۷۳۳۶۴ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ به ۸۵ میلیون نفر در سال ۱۴۳۰ افزایش خواهد یافت، و در ۱۰ سال پایان دوره رشد منفی جمعیتی را تجربه خواهد کرد. بر اساس سناریوی حد متوسط جمعیت ایران از تعداد ۷۵۵۳۷ میلیون نفر در

سال ۱۳۹۰ به ۱۰۵ میلیون نفر در سال ۱۴۳۰ افزایش خواهد یافت. و در ۵ سال پایان دوره رشد جمعیت نزدیک به صفر را تجربه خواهد کرد. نهایتاً اینکه بر اساس سناریوی حد بالای سازمان ملل جمعیت ایران از تعداد ۷۷۳۰۴ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ به حدود ۱۲۸ میلیون نفر در سال ۱۴۳۰ افزایش خواهد یافت. در پایان دوره رشد ۰/۸۹ درصد جمعیتی را تجربه خواهد کرد.

همانطور که گفته شد شواهد جمعیتی بدست آمده از سرشماری سال ۱۳۸۵ نشان می‌دهد که تحولات جمعیتی ایران منطبق بر سناریوی حد پایین سازمان ملل است. اما اگر روند کاهشی سطح باروری کل متوقف و حالت افزایشی به خود بگیرد، احتمالاً با گذشت زمان روند تحولات رشد جمعیت ایران منطبق با الگوی حد متوسط سازمان ملل خواهد شد. همچنانکه سناریوی حد متوسط نشان می‌دهد میزان باروری کل برای سال ۱۳۸۵ حدود ۲/۳۳ بچه برای هر مادر برآورد شده است، که در پایان دوره به ۱/۸۵ بچه برای هر مادر خواهد رسید. که باز هم زیر حد جانشینی می‌باشد (جدول ۱۳).

جدول ۱۳- مقایسه سه سناریوی پیش بینی (حد پایین، حد متوسط و حد بالا) سازمان ملل تا افق ۲۰۵۰

سناریوی حد بالا						سناریوی حد متوسط						سناریوی حد پایین						دوره
میان سنی	میزان باروری کل	شاخص بقا، نسل (NRR)	زمان دوبرابر شدن جمعیت	نرخ رشد سالانه	تعداد جمعیت	میان سنی	میزان باروری کل	شاخص بقا، نسل (NRR)	زمان دوبرابر شدن جمعیت	نرخ رشد سالانه	تعداد جمعیت	میان سنی	میزان باروری کل	شاخص بقا، نسل (NRR)	زمان دوبرابر شدن جمعیت	نرخ رشد سالانه	تعداد جمعیت (به هزار)	سال
۲۲.۹	۲.۵۳	۱.۱۷	۵۰	۱.۴	۷۱۲۴۲	۲۳.۱	۲.۳۳	۱.۰۸	۵۶	۱.۲۴	۷۰۶۷۵	۲۳.۳	۱.۷۵	۰.۸۲	۶۹	۱	۶۹۹۵۵	۱۳۸۵
۲۴.۹	۲.۵۳	۱.۱۸	۴۳	۱.۶۳	۷۷۳۰۴	۲۵.۴	۲.۱۸	۱.۰۲	۵۲	۱.۳۳	۷۵۵۳۷	۲۶.۱	۱.۵۶	۰.۷۳	۶۵	۱.۰۶	۷۳۳۶۴	۱۳۹۰
۲۶.۷	۲.۵۳	۱.۱۹	۳۶	۱.۹	۸۴۹۹۱	۲۷.۷	۲.۰۶	۰.۹۷	۴۶	۱.۵	۸۱۴۲۲	۲۸.۹	۱.۴۵	۰.۶۹	۸۰	۰.۸۷	۷۷۳۵۵	۱۳۹۵
۲۸.۵	۲.۴۵	۱.۱۶	۴۳	۱.۶۳	۹۲۲۱۰	۳۰.۱	۱.۹۵	۰.۹۳	۵۵	۱.۲۷	۸۶۷۴۶	۳۱.۸	۱.۳۶	۰.۶۵	۱۲۰	۰.۵۸	۸۰۷۸۵	۱۴۰۰
۳۰.۳	۲.۳۶	۱.۱۲	۵۵	۱.۲۶	۹۸۲۲۳	۳۲.۶	۱.۸۶	۰.۸۹	۷۴	۰.۹۴	۹۰۹۲۷	۳۵	۱.۳۵	۰.۶۵	۱۸۲	۰.۳۸	۸۳۱۶۷	۱۴۰۵
۳۰.۹	۲.۳۵	۱.۱۲	۶۲	۱.۱۱	۱۰۳۸۰۱	۳۵	۱.۸۵	۰.۸۸	۹۱	۰.۷۶	۹۴۴۴۱	۳۸	۱.۳۵	۰.۶۵	۳۰۱	۰.۲۳	۸۴۷۴۷	۱۴۱۰
۳۱.۷	۲.۳۵	۱.۱۳	۶۲	۱.۱۲	۱۰۹۷۸۸	۳۶.۱	۱.۸۵	۰.۸۹	۱۰۰	۰.۶۹	۹۷۷۷۰	۴۱	۱.۳۵	۰.۶۵	۶۳۰	۰.۱۱	۸۵۷۴۳	۱۴۱۵
۳۲.۶	۲.۳۵	۱.۱۳	۶۰	۱.۱۵	۱۱۶۲۷۰	۳۷.۳	۱.۸۵	۰.۸۹	۱۰۸	۰.۶۴	۱۰۰۹۶۴	۴۳.۴	۱.۳۵	۰.۶۵	--	-۰.۰۴	۸۶۲۲۲	۱۴۲۰
۳۳.۷	۲.۳۵	۱.۱۳	۶۵	۱.۰۶	۱۲۲۶۱۱	۳۸.۷	۱.۸۵	۰.۸۹	۱۳۱	۰.۵۳	۱۰۳۶۶۲	۴۵.۴	۱.۳۵	۰.۶۵	--	-۰.۲۳	۸۶۰۵۲	۱۴۲۵
۳۵.۱	۲.۳۵	۱.۱۳	۷۸	۰.۸۹	۱۲۸۱۵۸	۴۰.۲	۱.۸۵	۰.۸۹	۱۹۸	۰.۳۵	۱۰۵۴۸۵	۴۷.۳	۱.۳۵	۰.۶۵	--	-۰.۲۳	۸۵۰۵۲	۱۴۳۰

۴- نتایج پیش بینی جمعیت کشور توسط مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی در سناریوهای مختلف

در جدول شماره ۱۴ نتایج پیش‌بینی جمعیت کشور در صورت ادامه روند فعلی (نرخ‌های سال ۱۳۸۵) گزارش شده است. همچنان که ملاحظه می‌شود طبق این سناریو میزان باروری کل در طول دوره پیش بینی زیر سطح جانشینی است که از سال ۱۴۲۰ به بعد منجر به بروز رشد منفی جمعیتی خواهد شد.

جدول ۱۴- نتایج پیش بینی شاخص‌های جمعیتی ایران براساس سناریوی حدپایین بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

سال پیش بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	زمان لازم برای دو برابر شدن جمعیت	میزان خام مولود	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل ناخالص ^۱	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰.۵۰	۱.۲۱	۵۷.۸	۱۸.۶	۶.۵	۱.۸	۰.۸۸	۰.۸۴	۷۰.۴
۱۳۹۰	۷۴.۶۰	۱.۰۴	۶۷.۱	۱۶.۶	۶.۲	۱.۵۵	۰.۷۶	۰.۷۳	۷۱.۷
۱۳۹۵	۷۸.۰۴	۰.۷۸	۸۸.۸	۱۳.۹	۶.۱	۱.۴۴	۰.۷۰	۰.۶۸	۷۲.۸
۱۴۰۰	۸۰.۴۶	۰.۴۹	۱۴۱	۱۱.۲	۶.۲	۱.۳۶	۰.۶۶	۰.۶۵	۷۳.۹
۱۴۰۵	۸۱.۸۶	۰.۲۶	۲۶۶	۹.۳	۶.۷	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۴.۹
۱۴۱۰	۸۲.۶۵	۰.۱۵	۴۶۵	۸.۹	۷.۵	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۵.۹
۱۴۱۵	۸۲.۹۹	۰.۰۳	-	۸.۷	۸.۴	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۶.۸
۱۴۲۰	۸۲.۷۱	-۰.۱۴	-	۸.۲	۹.۶	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۷.۸
۱۴۲۵	۸۱.۵۸	-۰.۳۷	-	۷.۴	۱۱	۱.۳۰	۰.۶۳	۰.۶۲	۷۸.۵

پیش بینی جمعیت فوق مبتنی بر مفروضات: ۱- تحولات امید زندگی بر اساس الگوی پیش بینی سازمان ملل در سناریوی حد پایین و با استفاده از مدل غرب کول و دمنی بوده است، ۲- میزان باروری کل بر اساس ۱/۵۵ فرزند برای هر مادر در سال ۱۳۹۰ برآورد شده و تغییرات آن مبتنی بر سناریوی حد پایین سازمان ملل تا سال ۱۴۲۵ می باشد.

در سناریوی دیگری، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی با استفاده از آمارهای سرشماری سال ۱۳۸۵ به عنوان سال پایه، نسبت به پیش بینی جمعیت کشور اقدام کرد. این پیش بینی جمعیتی بر اساس فرض افزایش سطح فعلی باروری از ۱/۵۵ فرزند برای هر مادر در سال ۱۳۹۰ و

۱. میزان ناخالص تجدید نسل نشان دهنده تعداد دخترانی است که جایگزین مادرانشان می شوند و شاخص جایگزینی نسل‌ها است، وقتی که این شاخص به کمتر از یک می رسد رشد جمعیت به زیر صفر میل می کند.

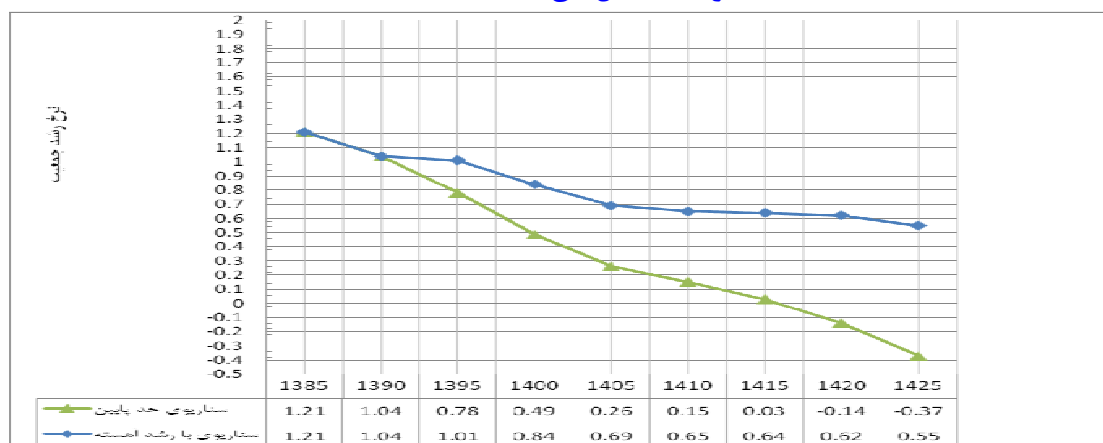
روند افزایش مناسب سطح باروری کل کشور طی ۴۰ سال آینده تا ۲/۵ فرزند برای هر مادر می‌باشد. این الگو تحت عنوان سناریوی رشد آهسته باروری کل معرفی شده است (جدول ۱۵).

جدول ۱۵- نتایج پیش بینی شاخص های جمعیتی ایران براساس سناریوی افزایش آهسته باروری کل (از ۱/۸ فرزند به حدود ۲/۵ فرزند) بین سال های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

سال پیش بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	زمان لازم برای دو برابر شدن جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل ناخالص	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰.۵۰	۱.۲۱	۵۷.۸	۱۸.۶	۶.۵	۱.۸	۰.۸۸	۰.۸۴	۷۰.۴
۱۳۹۰	۷۴.۶۰	۱.۰۴	۶۷.۱	۱۶.۶	۶.۲	۱.۵۵	۰.۷۶	۰.۷۳	۷۱.۷
۱۳۹۵	۷۸.۶۰	۱.۰۱	۶۸.۹	۱۶.۲	۶.۱	۱.۶۸	۰.۸۲	۰.۸۰	۷۲.۸
۱۴۰۰	۸۲.۳۰	۰.۸۴	۸۲.۵	۱۴.۶	۶.۲	۱.۸۲	۰.۸۹	۰.۸۷	۷۳.۹
۱۴۰۵	۸۵.۴۳	۰.۶۹	۱۰۰.۸	۱۳.۴	۶.۵	۱.۹۵	۰.۹۵	۰.۹۳	۷۴.۹
۱۴۱۰	۸۸.۳۱	۰.۶۵	۱۰۷.۲	۱۳.۵	۷.۱	۲.۰۹	۱.۰۲	۱	۷۵.۹
۱۴۱۵	۹۱.۲۱	۰.۶۴	۱۰۷.۹	۱۴.۲	۷.۸	۲.۲۲	۱.۰۸	۱.۰۷	۷۶.۸
۱۴۲۰	۹۴.۱۶	۰.۶۲	۱۱۱.۳	۱۴.۷	۸.۵	۲.۳۶	۱.۱۵	۱.۱۴	۷۷.۸
۱۴۲۵	۹۶.۹۶	۰.۵۵	۱۲۵.۳	۱۴.۹	۹.۴	۲.۴۹	۱.۲۲	۱.۲۱	۷۸.۵

چون مسئله رشد جمعیت یک مسئله ساختاری است، به تدریج و همراه با تغییرات در ساختار اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه امکان تغییر سطح باروری بوجود می‌آید، بنابراین امکان افزایش جمعیت صرفاً با بسته‌های تشویقی، بدون ایجاد تغییرات ساختاری وجود ندارد. با فرض مؤثر بودن بسته‌های تشویقی دولت، جدول فوق تنظیم شده است، همانطور که ملاحظه می‌شود در سال ۱۴۱۰ باروری کل به حدود ۲/۱ (سطح جانشینی) می‌رسد و پیش‌بینی می‌شود در سال ۱۴۲۵ به ۲/۵ فرزند افزایش یابد. بنابراین مشوق‌های جمعیتی به هیچ وجه باعث افزایش افسار گسیخته جمعیت نخواهد گردید.

نمودار ۶- روند نرخ رشد سالانه جمعیت ایران برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته باروری درفاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

نمودار شماره ۶، روند نرخ رشد سالانه را برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته در فاصله سالهای ۱۳۸۵-۱۴۲۵ نشان می‌دهد. همچنانکه ملاحظه می‌شود اگر رشد جمعیت کشور از نرخ رشد آهسته پیروی کند، از وقوع رشد منفی جمعیتی پیشگیری شده و درنهایت به یک رشد متعادل جمعیتی دست خواهیم یافت. ملاحظه می‌شود که در صورت افزایش مناسب میزان باروری کل هرگز با رشد بی‌رویه جمعیت مواجه نخواهیم شد و در عین حال نرخ رشد جمعیت از نرخ فعلی هم پایین‌تر خواهد بود.

سناریوی پیش‌بینی جمعیت کشور با افزایش آهسته باروری و فرض اثر گشتاوری

جدول شماره ۱۶ نتایج پیش‌بینی شاخص‌های جمعیتی ایران براساس سناریوی افزایش آهسته باروری کل و فرض اثر گشتاوری بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵ نشان می‌دهد.

جدول ۱۶- نتایج پیش‌بینی شاخص‌های جمعیتی ایران براساس سناریوی افزایش آهسته باروری کل و فرض اثر گشتاوری بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

سال پیش‌بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	زمان لازم برای دو برابر شدن جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰.۵	۱.۲۱	۵۷.۸	۱۸.۶	۶.۵	۱.۸	۰.۸۴	۷۰.۴
۱۳۹۰	۷۵.۱۷	۱.۲۹	۵۴.۱	۱۹.۱	۶.۲	۱.۸	۰.۸۵	۷۱.۷
۱۳۹۵	۸۰.۰۴	۱.۱۹	۵۸.۶	۱۸.۰	۶.۱	۱.۹	۰.۹۰	۷۲.۸
۱۴۰۰	۸۴.۴	۰.۹۶	۷۲.۶	۱۵.۶	۶	۲	۰.۹۵	۷۳.۹
۱۴۰۵	۸۸.۰۲	۰.۷۷	۸۹.۹	۱۴.۱	۶.۳	۲.۱۰	۱.۰	۷۴.۹
۱۴۰۱۰	۹۱.۴	۰.۷۵	۹۳.۱	۱۴.۳	۶.۸	۲.۱۹	۱.۰۵	۷۵.۹
۱۴۱۵	۹۴.۹۷	۰.۷۸	۸۹.۷	۱۵.۲	۷.۵	۲.۲۹	۱.۱۱	۷۶.۸
۱۴۲۰	۹۸.۷۲	۰.۷۸	۹۱.۵	۱۵.۷	۸.۱	۲.۳۹	۱.۱۶	۷۷.۸
۱۴۲۵	۱۰۲.۳۰	۰.۷۶	۱۰۴.۰	۱۵.۹	۸.۹	۲.۴۹	۱.۲۱	۷۸.۵

در این سناریو چنین فرض شده است که در اثر افزایش حجم نسل‌های ازدواجی بین سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ میزان باروری کل همچنان در سطح ۱/۸ فرزند برای هر مادر ثابت بماند و

سیاستهای تشویقی هم بر سطح باروری در دو دهه آینده اثر مثبت داشته باشد. همچنانکه ملاحظه می‌شود با این سناریو تعداد جمعیت کشور به حدود ۱۰۲ میلیون نفر افزایش خواهد یافت.

سناریوی پیش بینی جمعیت کشور با فرض اثر گشتاوری جمعیت و ادامه کاهش باروری

در جدول شماره (۱۷) نتایج پیش بینی شاخصهای جمعیتی ایران با فرض اثر گشتاوری^۱ جمعیت ارائه شده است. در این سناریو اثر نسل‌های ازدواجی سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ در افزایش سطح باروری بررسی شده است.

جدول ۱۷- نتایج پیش بینی شاخصهای جمعیتی ایران با فرض اثر گشتاوری جمعیت بر درصد رشد و ادامه روند گذشته بین سال های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

سال پیش بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰/۵۰	۱/۲۱	۱۸/۶	۶/۵	۱/۸	۰/۸۴	۷۰/۴
۱۳۹۰	۷۵/۱۷	۱/۲۹	۱۹/۱	۶/۲	۱/۸	۰/۸۵	۷۱/۷
۱۳۹۵	۷۹/۵۶	۱/۰	۱۶/۱	۶/۰	۱/۶۹	۰/۸۰	۷۲/۸
۱۴۰۰	۸۲/۷۷	۰/۶۵	۱۲/۶	۶/۱	۱/۵۸	۰/۷۵	۷۳/۹
۱۴۰۵	۸۴/۷۲	۰/۳۷	۱۰/۲	۶/۵	۱/۴۶	۰/۷۰	۷۴/۹
۱۴۱۰	۸۵/۸۸	۰/۲۱	۹/۳	۷/۲	۱/۳۵	۰/۶۵	۷۵/۹
۱۴۱۵	۸۶/۶۳	۰/۱۴	۹/۵	۸/۱	۱/۳۵	۰/۶۵	۷۶/۸
۱۴۲۰	۸۶/۹۱	۰/۰	۹/۲	۹/۱	۱/۳۵	۰/۶۵	۷۷/۸
۱۴۲۵	۸۶/۳۶	-۰/۰۲	۸/۳	۱۰/۵	۱/۳۵	۰/۶۵	۷۸/۵

این سناریو نشان می‌دهد که درصد رشد جمعیت در سال ۱۳۹۰ به مقدار اندکی (درصد ۰.۰۸) با فرض افزایش تعداد زاد و ولدهای ناشی نسل انفجار موالید (۱۳۶۲-۱۳۵۸) افزایش خواهد داشت. با پذیرش این سناریو جمعیت ایران از سال ۱۴۲۰ به بعد رشد منفی خواهد داشت.

سناریوی غیر محتمل رشد جمعیت در ایران

برخی از سیاسیون و دانشگاهیان چنین بیان کرده‌اند، اگر سیاست دولت در ارتباط با حمایت از زاد و ولد تحقق یابد، جمعیت ایران تا سال ۱۴۰۴ به ۱۲۰ میلیون نفر خواهد رسید، اما این رقم در

^۱ اثرات تحولات ساختار سنی بر رشد جمعیت

صورتی قابل تحقق است که سطح باروری ایران تا سال ۱۴۰۵، به ۶/۳ فرزند افزایش یابد(جدول شماره ۱۸). در صورتی که به ضرس قاطع می‌توان گفت نه چنین هدفی (افزایش سطح باروری تا ۶/۳ فرزند برای هر مادر) وجود دارد و همچنین تجربه جهانی تحولات باروری نشان می‌دهد، روند کاهشی باروری حتی با سیاست‌های تشویقی به راحتی معکوس نخواهد شد.

جدول ۱۸- نتایج پیش بینی شاخص‌های جمعیت ایران بر اساس سناریوی افزایش تند باروری بین سالهای ۱۳۸۵-۱۴۰۵

سال پیش بینی	تعداد جمعیت (هزار)	میزان رشد جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰.۵۰	۱.۲۱	۱۸.۶	۶.۵	۱.۸	۷۰.۴
۱۳۹۰	۷۷.۶	۲.۲۹	۲۹.۲	۶.۳	۲.۹۲	۷۱.۷
۱۳۹۵	۸۸.۶۴	۲.۷۸	۳۳.۷	۵.۹	۴.۰۵	۷۲.۸
۱۴۰۰	۱۰۲.۶۲	۲.۹۱	۳۴.۵	۵.۴	۵.۱۸	۷۳.۹
۱۴۰۵	۱۱۹.۱۴	۲.۹۹	۳۵	۵.۱	۶.۳	۷۴.۹

برای بررسی اینکه سیاست‌های تشویقی و ترغیبی دولت تا چه حد در افزایش و یا تحدید باروری مؤثر می‌باشد نتیجه پژوهشی عباسی شوازی و دیگران (۱۳۸۳) که در این زمینه انجام داده اند، در جدول شماره (۱۹) منعکس شده است.

جدول ۱۹- توزیع نسبی (%) زنان ۴۹-۱۵ ساله ازدواج کرده در مورد نگرش آنها نسبت به تأثیر حمایت مالی و تشویق دولت‌ها برای داشتن فرزند بیشتر، به تفکیک استان

استان	منطقه	نگرش زنان نسبت به حمایت دولت‌ها از زوجها برای داشتن فرزند بیشتر			تعداد زنان
		مثبت	منفی	نمی‌داند	
گیلان	شهر	۲۶/۲	۷۰/۴	۳/۴	۶۴۲
	روستا	۱۸/۷	۷۷/۳	۴/۰	۶۳۰
	کل	۲۲/۴	۷۳/۹	۳/۷	۱۲۷۲
آذربایجان غربی	شهر	۱۳/۰	۸۴/۱	۲/۹	۶۱۶
	روستا	۱۷/۸	۷۹/۶	۲/۷	۷۴۹
	کل	۱۵/۲	۸۲/۰	۲/۸	۱۳۶۵

۱. عباسی شوازی و همکاران(۱۳۸۳)، تحولات باروری در ایران، وزارت بهداشت و درمان.

۶۲۳	۱۰۰/۰	۲/۶	۵۹/۶	۳۷/۹	شهر	سیستان و بلوچستان
۶۶۸	۱۰۰/۰	۵/۴	۵۴/۰	۴۰/۶	روستا	
۱۲۹۱	۱۰۰/۰	۴/۲	۵۶/۵	۳۹/۴	کل	
۶۸۴	۱۰۰/۰	۰/۴	۸۳/۹	۱۵/۶	شهر	یزد
۵۶۵	۱۰۰/۰	۰/۵	۸۱/۱	۱۸/۴	روستا	
۱۲۴۹	۱۰۰/۰	۰/۵	۸۳/۳	۱۶/۲	کل	
۲۵۶۵	۱۰۰/۰	۲/۶	۷۵/۶	۲۱/۸	شهر	کل
۲۶۱۲	۱۰۰/۰	۳/۷	۷۲/۸	۲۳/۵	روستا	
۵۱۷۷	۱۰۰/۰	۳/۱	۷۴/۲	۲۲/۶	کل	

منبع: عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳)، تحولات باروری در ایران، وزارت بهداشت و درمان.

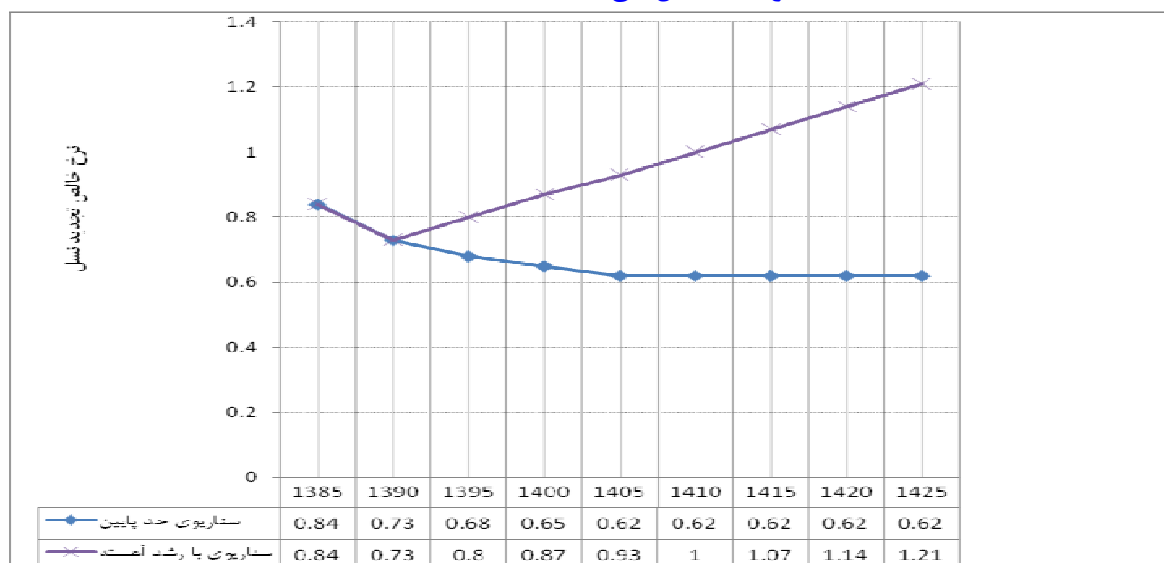
جدول شماره ۱۹، در پاسخ به این سؤال استخراج شده است که آیا حمایت و تشویق دولت زوجها، برای داشتن فرزند بیشتر موجب فرزندآوری بیشتر زنان می‌شود یا خیر؟ نتایج جدول نشان می‌دهد که بیشتر پاسخگویان در همه استان‌های مورد بررسی چه در نقاط شهری و چه در نقاط روستایی، معتقد هستند که امروزه تشویق و حمایت‌های دولت نمی‌تواند در فرزندآوری بیشتر خانواده‌ها مؤثر باشد. در استان‌های یزد و آذربایجان غربی به ترتیب حدود ۸۳ و ۷۴ درصد زنان، اعتقاد بر عدم تأثیر برنامه‌های تشویقی دولت برای افزایش باروری داشته‌اند در حالی که در استان سیستان و بلوچستان حدود ۵۶ درصد زنان معتقد به عدم تأثیر برنامه‌های تشویقی در مورد افزایش باروری بوده و حدود ۴۰ درصد اعتقاد به تأثیر مثبت برنامه‌های تشویقی برای افزایش تعداد فرزند داشته‌اند. هر چند دیدگاه زنان در نقاط شهری و روستایی تا حدی متفاوت بوده، ولی نظرات آنها به هم نزدیک بوده است.

یک از نتایجی که می‌توان از تحقیق فوق گرفت آن است که اگر سیاست‌های تشویقی موالید بدون توجه به تفاوت‌های منطقه‌ای انجام پذیرد، رشد جمعیت استان‌های کمتر توسعه یافته تر از جمله سیستان و بلوچستان، هرمزگان و استان‌هایی از این دست افزایش خواهد یافت.

مقایسه تحولات شاخص تجدید نسل در سناریوی حد پایین و رشد آهسته

یکی از شاخص‌هایی که در زمینه پیش بینی جمعیتی استفاده می‌شود، شاخص تجدید نسل است. هرگاه این شاخص به زیر یک برسد قدرت تجدید نسل جمعیت‌ها کم می‌شود.

نمودار ۷- روند نرخ خالص تجدید نسل ایران برحسب سناریو های حد پایین و آهسته باروری
درفاصله سال های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

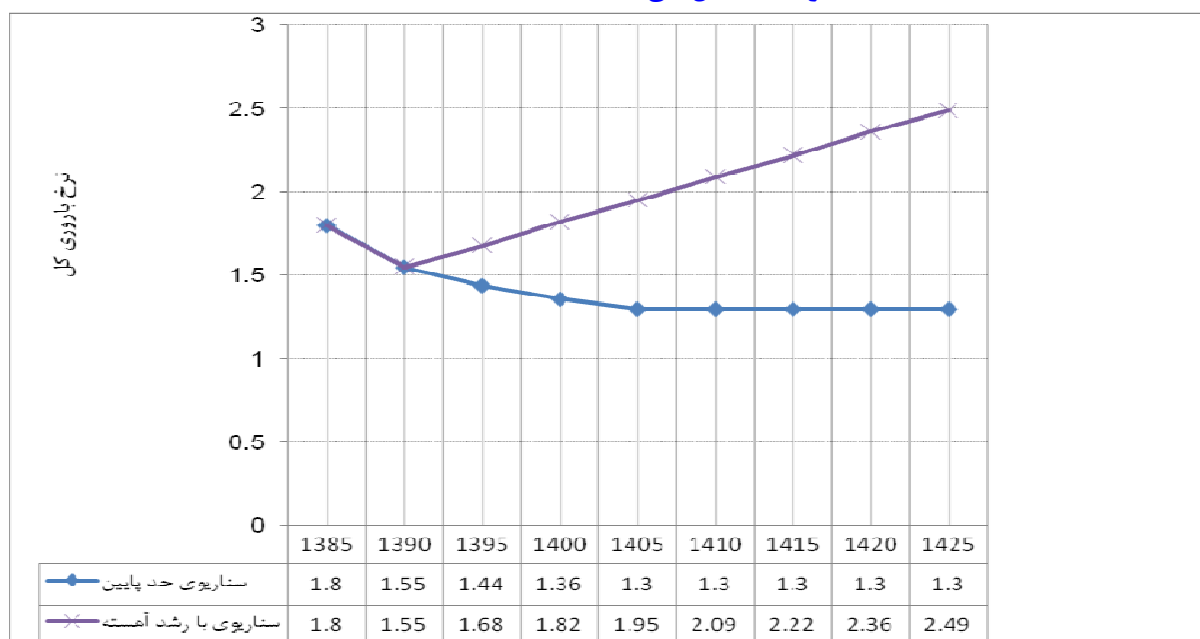

نمودار شماره ۷ نشان می دهد که در صورت پذیرفتن افزایش آهسته نرخ باروری کل تا حد

۲/۴ تا سال ۱۴۲۵ به یک نرخ جانشینی بین نسلی مطلوب دست می یابیم اما در صورت ادامه روند

فعلی کاهش باروری به صورت خطی، با خطر انقراض نسل تدریجی مواجه خواهیم شد.

نمودار ۸- روند نرخ باروری کل در ایران برحسب سناریو های حد پایین و آهسته باروری
درفاصله سال های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

بطور کلی، جهت ارائه یک وضعیت مطلوب جمعیتی باید به روش تطبیقی عمل کرد و گزینه های مختلف جمعیتی را در کنار هم گذاشت. سپس با بررسی مزایا و معایب اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی هر یک از گزینه ها، گزینه ای که دارای بیشترین مزیت ها و کمترین معایب هست را انتخاب کرد. اگر وضعیت جمعیتی کشورهای مختلف دنیا به لحاظ وضعیت انتقال باروری و ساختار سنی مشاهده کنیم، خواهیم دید که بیشتر کشورهای توسعه یافته مراحل انتقال جمعیتی را طی نموده اند یعنی باروری شان به سطح حداقل (۱/۶-۱/۱) رسیده و نیز رشد جمعیت آنها به طرف صفر و حتی رشد منفی میل نموده است. بعبارتی موازنه جمعیتی در این کشورها به هم خورده است (جدول ۲۰).

این وضعیت از یک سو ناشی از اعمال برخی از سیاست های تعدیل رشد جمعیت و از سوی دیگر ناشی از وقوع برخی تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در فرآیند تحول تاریخی این کشورها بوده است. به هم خوردن موازنه جمعیتی در این کشورها برخی از پیامدهای منفی جمعیتی را به دنبال داشته است.

جدول ۲۰- تقسیم بندی کشورها براساس مراحل مختلف انتقال جمعیت براساس میزان تقریبی باروری کل و میانه سنی جمعیت

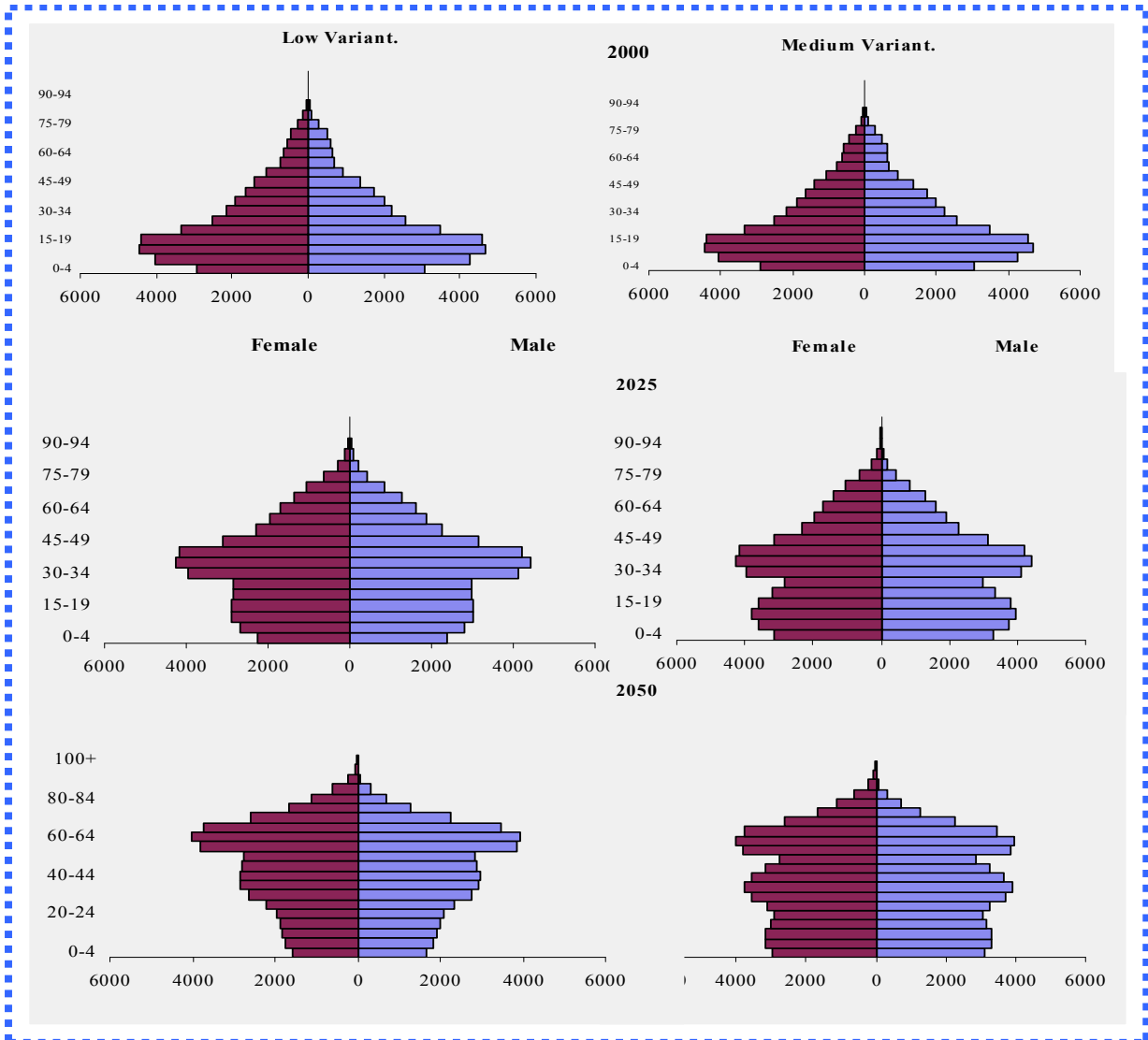
مرحله	میزان باروری کل	میانه سنی
مرحله اول انتقال (برخی از کشورهای افریقایی : نیجر، سومالی ، اوگاندا و ...)	۸-۶/۸	۱۵-۲۲
مرحله دوم (پاکستان؛ عمان، بوتان و ...)	۷-۶/۷	۲۳-۲۷
مرحله سوم (مصر، نیکاراگوئه ، مراکش و ...)	۹-۴/۹	۲۸-۳۲
مرحله چهارم (ازبکستان ، پرو، سری لانکا و...)	۹-۲/۹	۳۳-۳۷
مرحله سقوط جمعیتی (لتونی، روسیه، آلمان، ایتالیا، اسپانیا و.....)	۶۹-۱/۱	۳۸-۵۴

مقایسه هرم های سنی جمعیتی با الگوهای متفاوت رشد

نمودار ۹ هرم های سنی جمعیت ایران را در سال های ۲۰۰۰، ۲۰۲۵ و ۲۰۵۰ نشان می دهند. نمودارهای سمت چپ نشان دهنده گزینه رشد کم جمعیت ایران تا سال ۲۰۵۰ است. در این گزینه فرض شده است که میزان باروری کل از ۲/۰۸ بچه برای هر مادر به ۱/۳۵ بچه در سال ۲۰۵۰ برسد و نیز میانه سنی از حدود ۲۳ سال در سال ۲۰۰۵ به حدود ۴۸ سال در ۲۰۵۰ برسد و این همان وضعیتی است که اکنون بیشتر کشورهای اروپایی با آن مواجه هستند و از آن بعنوان مرحله سقوط جمعیتی یاد می شود. همچنانکه ملاحظه می شود اگر روند رشد جمعیت ایران از این گزینه تبعیت کند در سال ۲۰۵۰ جمعیت کشور ما به شدت سالخورده خواهد شد.

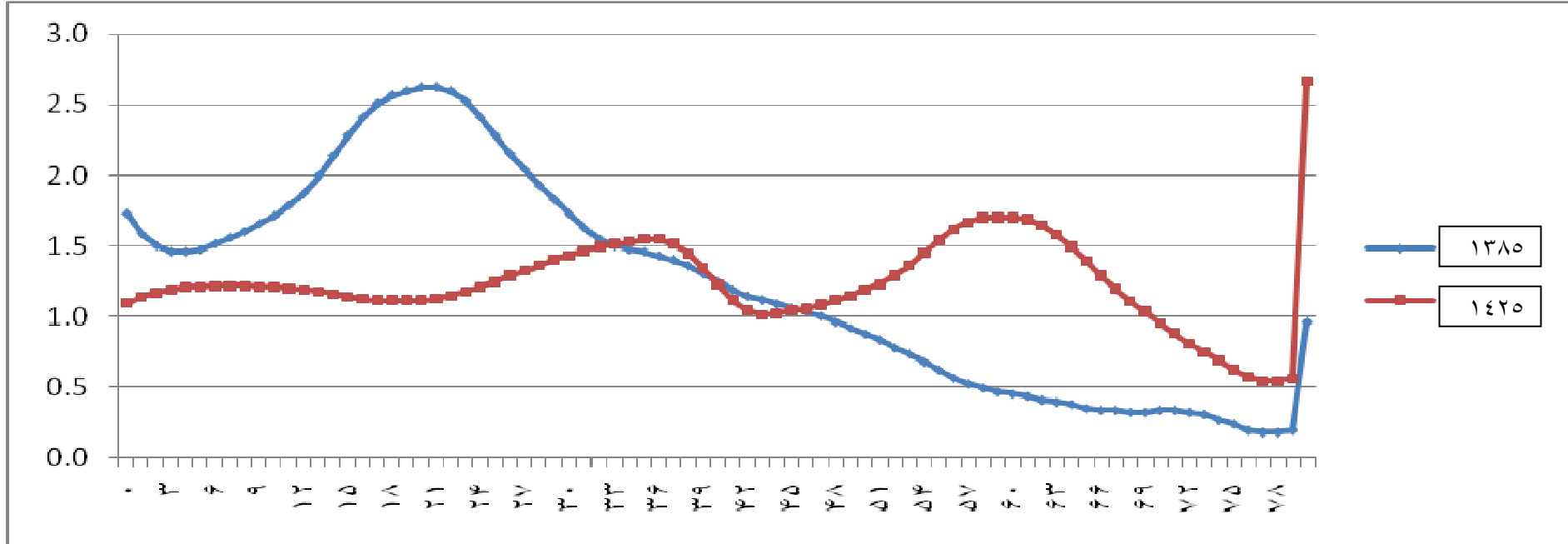
نمودارهای سمت راست نشان دهنده گزینه رشد متوسط جمعیت ایران تا سال ۲۰۵۰ است. همچنانکه ملاحظه می شود در این گزینه، بین گروه های سنی جمعیت نوعی توازن برقرار است، و از سوی دیگر میزان باروری کل در حد جانشینی است. این وضعیت جمعیتی به این جهت مناسب به نظر می رسد که نشان دهنده نوعی تعادل در نسبت وابستگی، جمعیت در سن فعالیت، نسبت سالمند به جمعیت جوان و میزان رشد متعادل نسبت به حجم کل جمعیت است. با کمی تسامح می توان گفت که یکی از گزینه های مناسب برای روند تغییرات آینده جمعیت ایران گزینه خدمتوسط سازمان ملل است. البته لازم به ذکر است یکی از روش های حفظ تعادل پویای جمعیتی در ایران حفظ سطح باروری کمی بیش از سطح جانشینی (در حدود ۲/۱ تا ۲/۳) می باشد (مشفق و مطیع حق شناس، ۱۳۸۷).

نمودار ۹- هرم های سنی جمعیت ایران در سالهای ۲۰۰۰، ۲۰۲۵، ۲۰۵۰
براساس گزینه های رشد کم و رشد متوسط

نمودار ۱۰ تحولات موج سنی جمعیت کشور را از سال ۱۳۸۵ (۲۰۰۶) تا سال ۱۴۲۵ (۲۰۴۶) را نشان می دهد. محور افقی نشان دهنده سنین منفرد و محور عمودی نشان دهنده سهم نسبی جمعیت در هریک از سنین است. همچنانکه ملاحظه می شود در سال ۱۳۸۵، جمعیت گروه های سنی ۲۹-۱۵ ساله بیشترین حجم جمعیتی کشور را تشکیل می دهد و اوج سنی جمعیت در سنین ۲۴-۲۰ سالگی است. اما این الگو در افق سال (۱۴۲۵) کاملاً تغییر خواهد کرد. بطوری که اوج سنی به ۶۴-۶۰ سالگی خواهد رسید. در مقابل، جمعیت جوان کشور به تدریج کاسته خواهد شد.

نمودار ۱۰ - تحولات الگوی سنی جمعیت ایران تا افق سال ۲۰۴۶

۵- ضرورت بازنگری در سیاست‌گذاری‌های جمعیتی در ایران

در قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در زمینه خطوط کلی سیاست تحدید موالید کشور در بخش جمعیت چنین آمده است: «بر مبنای بررسی‌های به عمل آمده، اعمال سیاست تعدیل موالید از ۶/۴ مولود زنده به دنیا آمده در طی دوران بالقوه باروری یک زن (سال ۱۳۶۵) به ۴ نوزاد در سال ۱۳۹۰ و کاهش نرخ رشد طبیعی جمعیت از ۳/۲ به ۲/۳ درصد در همین مدت با توجه به ساختمان فعلی بسیار جوان جمعیت و ویژگیهای زیستی و فرهنگی جامعه امکان پذیر خواهد بود. از این رو کاهش باروری عمومی زنان تا حد ۴ نوزاد و نرخ رشد طبیعی ۲/۳ درصد در سال ۱۳۹۰ مهمترین هدفهای درازمدت سیاست تحدید موالید کشور خواهد بود و متناسب با این هدفها، کاهش نرخ رشد طبیعی جمعیت به ۲/۹ درصد درانتهای این برنامه و ابتدای برنامه توسعه بعدی، از طریق اثرگذاری آگاهانه و برنامه ریزی شده بر متغیر باروری به عنوان عمده ترین هدف جمعیتی این برنامه در نظر گرفته شده است» (قانون برنامه اول توسعه، مجمع تشخیص مصلحت نظام).

نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ کشور نشان می دهد که روند تحولات جمعیتی کشور با آنچه که در قانون توسعه آمده است، دارای انحراف چشم گیر بوده است. همچنانکه بیان شد بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ رشد جمعیتی کشور ۱/۶۲ و میزان باروری کل کشور ۱/۸ اعلام شده است. این انحرافات از قانون برنامه توسعه ضرورت تجدید نظر در سیاستهای جمعیتی را بیشتر می کند.

تجربه انتقال جمعیتی کشورهای مختلف جهان نشان می دهد که برخی از کشورها به سبب رشد فزاینده جمعیتی و عدم تناسب بین جمعیت و امکانات به مشکلات دوره گذار و ماقبل گذار جمعیت و برخی دیگر نیز به مسائل و مشکلات جمعیت مابعد گذار جمعیتی گرفتار هستند. به عبارت دیگر، اکثریت کشورهای جهان به نوعی با مسائل ناشی از عدم تعادل جمعیتی مواجه اند. اگر چه شعار دو بچه کافی است در دهه هفتاد برای وضعیت جمعیتی با باروری بالای ۶ فرزند مناسب بود، اما تداوم این گونه سیاستها، در نهایت منجر به ظهور مسائل جمعیتی ما بعد گذار خواهد

شد. چرا که تحولات سطوح باروری چه در ایران و چه در سایر کشورهای جهان نشان داده است که کاهش زاد و ولد در سطح دو بچه متوقف نخواهد شد، روند کاهشی آن به سطح باروری پایین (کمتر از سطح جانمایی ۲/۱ فرزند) و بسیار پایین (کمتر از میزان باروری کل ۱/۳ فرزند) ادامه خواهد یافت که سناریوی حد پایین پیش بینی سازمان ملل متحد نیز آن را تأیید می کند. البته بایستی به این امر مهم توجه داشته باشیم که در مرحله باروری پایین، افزایش سطح باروری به بالای دو بچه نیز کار آسانی نیست، این مسئله را تجربه کشورهای غربی نشان می دهد که حدود دو دهه در تلاش هستند که سطح باروری خود را با اتخاذ تدابیر مختلفی افزایش دهند، اما به نظر می رسد در این زمینه موفقیت چندانی کسب نکرده اند. از سوی دیگر رد سیاست دو فرزندی و طرح سیاست های افزایش زاد و ولد، تجربه تلخ مسائل دوره گذار جمعیتی را برای بسیاری از مردم و مسئولین زنده خواهد کرد، اما باید بگوییم ما اکنون در شرایطی هستیم که حتی اگر سیاستهایی در جهت افزایش زاد و ولد اتخاذ کنیم، هرگز نتایج قبلی را به بار نخواهد آورد، بلکه شرایطی فراهم خواهد کرد که چرخه جدید مسائل و مشکلات مرحله ما بعد گذار را تعدیل نماییم.

باید یادآوری نمود که ساختار کلی جمعیت همانند یک اندامواره است که باید بین تمام بخش های آن نوعی تعادل پویا و تجدید شونده برقرار باشد و نمی توان یک وضعیت جمعیتی ثابت و مفروضی را به عنوان یک وضعیت ایده آل در نظر گرفت، زیرا تغییرات جمعیتی علاوه بر اینکه از پارامترهای جمعیتی ناشی می شود از بسیاری از عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که به مرور زمان در مسیر تحول کشورها رخ می دهد تأثیر می پذیرد. آنچه که از طریق سیاست های جمعیت قابل اعمال می باشد، حفظ تعادل پویای ساختار کل جمعیت است، جهت حفظ این تعادل پویا لازم است بطور مداوم تغییرات جمعیت مطالعه و دورنمای تحولات جمعیتی ترسیم شود، در صورتی که مطالعات، احتمال خارج شدن جمعیت از حالت تعادلی خود را نشان دهد، سیاست های جمعیتی لازم اعمال شود. حال سوال این است که حالت تعادلی جمعیت چه وضعیتی است؟

۶- نظر اسلام در مورد اتخاذ سیاست‌های مطلوب جمعیتی

در ابتدا بهتر است که رهنمودهای دین مبین اسلام را در این زمینه جویا شویم، ما همه بخوبی می‌دانیم که مسلمانان از افراط و تفریط نهی شده‌اند. خداوند در قرآن در سوره بقره آیه ۱۴۳ می‌فرماید: «و بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر بر شما گواه باشد و قبله‌ای را که [چندی] بر آن بودی مقرر نکردیم جز برای آنکه کسی را که از پیامبر پیروی می‌کند از آن کس که از عقیده خود برمی‌گردد بازشناسیم هر چند [این کار] جز بر کسانی که خدا هدایت [شان] کرده سخت گران بود و خدا بر آن نبود که ایمان شما را ضایع گرداند زیرا خدا [نسبت] به مردم دلسوز و مهربان است. نیز در سوره الشعراء می‌فرماید: (از فرمان افراط گران پیروی نکنید). لذا ما در هیچ زمینه بخصوص مسئله مهم جمعیت نباید دچار افراط و تفریط شویم. در قرآن، کتاب آسمانی ما مسلمانان دو دسته آیات در زمینه ازدواج و زاد و ولد وجود دارد. دسته اول، آیاتی هستند که به‌طور ضمنی به فاصله‌گذاری و تنظیم خانواده و توجه به کیفیت فرزندان و تأمین نیازهای آنان تأکید شده است.

برای مثال، می‌توان به آیه ۲۳۳ از سوره "بقره" اشاره نمود که می‌فرماید: "مادران دو سال تمام فرزندان خود را شیر بدهند و این برای کسی است که بخواهد شیر دادن را تمام کند. خوراک و پوشاک زنان شیرده به وجه پسندیده بر عهده مردی است که بچه برایش به دنیا آمده است. بر هیچ کس تکلیفی بیش از توانائی او نمی‌شود، نه هیچ مادری به‌خاطر فرزندش زیان ببیند و نه هیچ پدری به‌خاطر فرزندش".

در سوره احقاف آیه ۱۵ می‌فرماید: ما به انسان توصیه کردیم که به پدر و مادرش نیکی کند. مادرش او را با ناراحتی حمل می‌کند و با ناراحتی بر زمین می‌گذارد و دوران حمل و شیر بازگرفتنش سی ماه است، تا زمانی که به کمال قدرت و رشد برسد.

دسته دوم آیاتی است که موافق تشکیل خانواده و افزایش موالید است. برای مثال آنجا که می‌فرماید: زنان و مردان مجرد و غلامان و کنیزان شایسته خود را همسر دهید. اگر فقیر باشند

خداوند از فضل خود بی‌نیازشان خواهد گردانید. در جای دیگر در قرآن کریم آمده است: «هرگز فرزندان خود را از ترس فقر به قتل نرسانید که ما آنان و شما را روزی می‌دهیم؛ مسلماً کشتن آنها خطای بزرگی است».

پس براساس آنچه که گفته شد، می‌توان گفت دیدگاه اسلام هم به کیفیت و هم به کمیت آن توجه نموده است. در یک جامعه اسلامی این دو باید به توازی برسند که شایسته یک جامعه مسلمان است. بدین لحاظ ما معتقد هستیم که دین مبین اسلام با جمعیت مطلوب موافق است. این مطلوبیت جمعیتی هم در بعد کیفی است و هم در بعد کمی.

۷- چشم انداز بازنگری در سیاست گذاری‌های جمعیتی موجود

قبل از پرداختن به مسئله جمعیت مطلوب ابتدا لازم است که در مورد ظرفیت جمعیتی توضیحاتی داده شود. این مفهوم به تعداد جمعیتی اشاره دارد که یک محیط طبیعی با تمام خصوصیاتش، بطور کامل از نظر نیازها تأمین کند، ظرفیت و توان جمعیتی هر کشوری را می‌توان با توجه به منابع و امکانات مختلفی چون زمینهای قابل کشت، حاصل خیزی خاک، میزان بارندگی، معادن و ذخایر زیر زمینی و میزان توسعه صنعتی و تکنولوژیک مشخص کرد. یکی از شاخص‌های جمعیتی برای نشان دادن ظرفیت جمعیتی محاسبه تراکم حسابی و بیولوژیک است، در حال حاضر تراکم حسابی در ایران برابر ۴۳ نفر در هر هکتار و تراکم بیولوژیک نزدیک به ۴ نفر در هر هکتار است. تراکم حسابی جمعیت در آسیا در سال ۲۰۰۰ برابر ۱۲۰ نفر در هر هکتار است، در ارمنستان و آذربایجان تراکم جمعیتی نزدیک به ۱۰۰ نفر در هر هکتار است، در ژاپن نزدیک به ۳۳۹ نفر و در کره شمالی ۱۹۷ نفر در هکتار است، لذا ایران در مقایسه با کشورهای آسیایی جزء کشورهای کم تراکم جمعیتی محسوب می‌شود و حتی اگر جمعیت کشور دو برابر هم شود تراکم به ۸۶ نفر در هر کیلومتر مربع خواهد رسید، نیز از سوی دیگر اگر تراکم بیولوژیک را مبنای محاسبه قرار دهیم، در حال حاضر تراکم بیولوژیک استانهای کشور دارای تفاوت‌های عمده‌ای است. مثلاً تراکم بیولوژیک

استان مازندران ۸/۱، اصفهان ۱۰/۷۵، تهران ۶۰/۷۳، آذربایجان شرقی ۲/۷۳ نفر در هر هکتار زمین قابل کشت است. حتی اگر تصور کنیم روزی جمعیت ایران دو برابر شود، با فرض توزیع برابر جمعیت، از نظر تراکم بیولوژیک وضعیتی مشابه استان مازندران خواهد یافت. پس از نظر زیستی ایران می تواند حتی تا ۱۵۰ میلیون نفر جمعیت داشته باشد. امام راحل پیش تر در ارتباط با ظرفیت جمعیتی ایران فرموده‌اند: «مملکت ایران ۳۵ میلیون حالا می گویند جمعیت دارد. وسعتش آنقدر است که برای صد و پنجاه میلیون تا دویست میلیون جمعیت کافی است. یعنی اگر دویست میلیون جمعیت داشته باشد، در ایران به رفاه زندگی می‌کنند.» (صحیفه امام - جلد ۷ - صفحه ۳۹۳).

نیز دکتر محمد میرزائی استاد جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران در مورد ظرفیت جمعیتی ایران بیان می‌کنند که: «ایران تا ۲۰۰ میلیون نفر، ظرفیت تحمل جمعیت دارد، اما باید توجه داشت، زمانی که جمعیت کشور به این رقم برسد، نرخ رشد جمعیت چقدر است و آیا امکانات ما با چنین جمعیتی متناسب است یا خیر» (روزنامه اطلاعات ۱۳۸۸/۱/۳۰).

اگر مدیریت کلان کشور در سطح عالی باشد، و از کلیه قابلیت‌ها و پتانسیل‌های کشور به نحوه احسن استفاده شود، جمعیت ایران می تواند حتی به ۱۵۰ میلیون نفر هم افزایش یابد، اما مهم این است که این جمعیت ۱۵۰ میلیون نفری دارای چه کیفیتی و توانمندی‌هایی خواهند بود و با چه کیفیتی زیست خواهند کرد. لذا همواره باید بین کمیت و کیفیت توازن برقرار کرد.

آلفرد سوی بعنوان یکی از بزرگان جمعیت‌شناسی می‌گوید همواره باید در دفع دو خطر کوشید: یکی زیادی جمعیت و دیگری کمی جمعیت. میان این دو حد افراط و تفریط، می‌توان تصویری از تعادل و یا وضعیتی متناسب و منطقی در نظر داشت. بسیاری از متفکران و اندیشمندان بزرگ اسلامی از جمله ابن خلدون برای حداکثر و حداقل جمعیت حدودی قائل بوده‌اند. رسیدن به نقطه تعادل جمعیتی بین دو حد بالا و حداقل نقطه‌ای است که جمعیت‌شناسان از آن تحت عنوان جمعیت متناسب یاد می‌کنند.

برخی از جمعیت شناسان، ایجاد بهترین تعادل ممکن بین منابع و جمعیت را ملاک تعیین حد مناسب جمعیت می‌دانند و می‌گویند در شرایط زیر می‌توان به حد مناسبی از جمعیت دسترسی پیدا کرد:

۱. تمام افراد فعال جامعه در مشاغل مختلف اقتصادی جذب شده باشند.
۲. کلیه آحاد جامعه دارای سطح متوسطی از زندگی باشند به این معنی که هر فرد بتواند روزانه ۲۵۰۰ کالری در اختیار داشته باشد. همچنین بتواند بعد از تأمین مواد غذایی مقداری از درآمد خود را که دست کم ۵۰ درصد کل عایدی‌اش باشد در زمینه‌هایی غیر از احتیاجات غذایی به مصرف برساند.
۳. منابع کشور بدون تخریب اقتصادی و به طور منطقی و متناسب مورد بهره‌برداری قرار بگیرد. در زمینه رسیدن به نقطه تعادلی جمعیت، همواره دو ملاک اساسی وجود دارد، که رئیس جمهور محترم کشورمان، در عین غفلت عمومی از مسائل جاری جمعیتی کشور، در سخنان دوراندیشانه خود به آنها توجه خاص داشته‌اند، یکی رشد جمعیت و دیگری توزیع جمعیت. لذا برای رسیدن به یک حد تعادل جمعیتی همواره باید به این دو مسئله توجه داشت:

الف) حجم و رشد مطلوب جمعیت.

ب) توزیع و پراکندگی مطلوب جمعیت.

الف) بعد نخست: حجم و رشد مطلوب جمعیت: به این مسئله می‌پردازد که چه تعداد و چه رشدی برای جمعیت یک جامعه مطلوب به نظر می‌رسد، از نظر اقتصادی ملاک عمل برای تعیین رشد مطلوب جمعیتی، نرخ رشد تولید سرانه است (نرخ رشد تولید سرانه برابر است با نرخ رشد تولید منهای نرخ رشد جمعیت). بر مبنای الگوی رشد اقتصادی رستویکی از خصوصیات مرحله تکامل اقتصادی افزونی نرخ رشد تولید بر نرخ رشد جمعیت ذکر شده است و از آن بعنوان درونی رشد اقتصادی نام می‌برد.

ب) بعد دوم: توزیع و پراکندگی مطلوب جمعیت مسئله بسیار مهمی است که اخیراً نیز رئیس محترم جمهوری اسلامی ایران همانند مسئله نخست به آن اشارات مهمی داشته‌اند، و بر لزوم سیاست‌های بازتوزیع جمعیت در کشور تأیید نموده‌اند.

توزیع و تراکم مطلوب جمعیت دارای ابعاد مختلفی است. از کشوری به کشور دیگر، و از شهری به شهر دیگر متفاوت است. مطالعات و تحقیقاتی که صورت گرفته، تراکم بهینه و متناسب برای جمعیت انسانی ابعاد مختلفی به ترتیب زیر خواهد داشت:

- توزیع بهینه فیزیکی جمعیت که عبارت است از تعداد متناسبی از جمعیت ساکن در یک مساحت معین.
- توزیع بهینه اقتصادی جمعیت شامل جمعیتی است که بر اساس پتانسیل های اقتصادی در یک منطقه زندگی می‌کنند.
- توزیع بهینه اجتماعی جمعیت که به مفهوم تعیین بهترین میزان و ترکیب طبقات اجتماعی در یک مجموعه شهری است.
- توزیع بهینه سیاسی - نظامی جمعیت که بهترین ترکیب و تراکم جمعیت بر اساس نیروها و گرایش‌های سیاسی در منطقه را تعیین می‌کند.
- توزیع بهینه زیست - محیطی برای جمعیت، بهترین توزیع جمعیتی است که برای محیط زیست و اکولوژی طبیعی کمترین آسیب رسانی را داشته باشد.

ویلیام لودلو تراکم بهینه را در آمریکا برای روش‌های گوناگون سکونت‌گزینی به شرح زیر مطرح می‌کند: «تراکم ۶۲ نفر در هر هکتار برای هنگامی که ساختمانهای تک واحدی و جدا از هم بنا شوند. تراکم ۱۶۱ نفر در هر هکتار برای سکونت‌گاه‌هایی که به صورت تک واحدی و متصل به هم ساخته شده‌اند. تراکم ۳۹۵ نفر در هر هکتار برای مجموعه‌های مسکونی که در سه طبقه بنا شده‌اند. تراکم ۸۶۵ نفر در هر هکتار در ساختمان‌هایی که ۱۳ طبقه در بلوک‌های مشخص طراحی شده‌اند» (کامروا، ۱۳۷۰). در کشور چین نیز تراکم مختلفی وجود دارد. بدین مفهوم که در

شهرهای پکن تراکم ۵۵۰ تا ۶۰۰ نفر در هکتار است، در حالی که در محلات نوساز شانگهای این رقم از ۹۰۰ نفر در هکتار بیشتر است. به گفته برلسون اگر، روند رشد جمعیت مطلوب باشد، دامنه انتخابها و اختیارات بشر وسیع تر می شود، به این ترتیب سیاست جمعیتی هدف نیست، بلکه وسیله ای برای دستیابی به زندگی بهتر و پر محتواتر است. بنابراین لازم است موضوع جمعیت را نه تنها از نظر تعداد، تراکم، ساخت، ترکیب و تغییرات زمانی و مکانی بطور مداوم رصد نمایم، بلکه باید از نظر وضعیت شاخص های کیفیت زیست جمعیت به آن توجه جدی داشت. بنابراین با توجه به تراکم حسابی و بیولوژیک ذکر شده مشکل کنونی جمعیت ایران توزیع نامتوازن آن و تمرکز حدود ۲۰ درصد جمعیت ایران در کلان شهر تهران می باشد. در پایان جهت حل مشکلات جمعیتی کشور و دستیابی به الگوی توسعه پایدار پیشنهادات زیر عرضه می شود:

۱. تشکیل شورای عالی سیاست گذاری و برنامه ریزی جمعیت
۲. انجام مطالعات عمیق در زمینه ارزیابی سیاست های جمعیتی گذشته، حال و آینده برای رسیدن به حد مطلوب جمعیت و جلوگیری از بروز عواقب پیش گفته.

نتیجه گیری

بایستی به این امر مهم توجه داشته باشیم که در مرحله باروری پایین، افزایش سطح باروری به بالای دو بچه نیز کار آسانی نیست، این مسئله را تجربه کشورهای غربی نشان می دهد که حدود دو دهه در تلاش هستند که سطح باروری خود را با اتخاذ تدابیر مختلفی افزایش دهند، اما به نظر می رسد در این زمینه موفقیت چندانی کسب نکرده اند. بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ رشد جمعیتی کشور ۱/۶۲ و میزان باروری کل کشور ۱/۸ اعلام شده است. این انحرافات از قانون برنامه توسعه ضرورت تجدید نظر در سیاست های جمعیتی را بیشتر می کند. با فرض مؤثر بودن بسته های تشویقی دولت، در سال ۱۴۱۰ باروری کل به حدود ۲/۱ (سطح جانشینی) می رسد و پیش بینی می شود در سال ۱۴۲۵ به ۲/۵ فرزند افزایش یابد. بنابراین مشوق های جمعیتی به هیچ وجه باعث افزایش افسار گسیخته جمعیت نخواهد گردید. اگر مدیریت کلان کشور در سطح عالی باشد، و از کلیه قابلیت ها و پتانسیل های کشور به نحوه احسن استفاده شود، جمعیت ایران می تواند حتی به ۱۵۰ میلیون نفر هم افزایش یابد، اما مهم این است که این جمعیت ۱۵۰ میلیون نفری دارای چه کیفیتی و توانمندی هایی خواهند بود و با چه کیفیتی زیست خواهند کرد. لذا همواره باید بین کمیت و کیفیت توازن برقرار کرد.

۱. Abbasi-shavazi, M.j, and P.McDonald (۲۰۰۶). Fertility decline in the Islamic Republic Iran, journal of Asian population studies, vol.۲, no۳, pp. ۲۱۷-۲۳۷.
۲. Abbasi-Shavazi,(M.J.), and McDonald,(P.), ۲۰۰۵, National and provincial-level fertility trends in Iran, ۱۹۷۲-۲۰۰۰, Working Paper in Demography No. ۹۴, Australian National University
۳. Aghajanian, A. & Mehryar, A.H.۱۹۹۹, "Fertility transition in the Islamic Republic of Iran, ۱۹۷۶-۱۹۹۶." Asian-Pacific Population Journal, ۱۴: ۱, ۲۱-۴۲.
۴. Bongaarts, johan (۱۹۹۷). Future population Growth and policy options, policy Research Division, the population Council, New Yourk.
۵. Grant, Jonathan, Davanzo, Julie (۲۰۰۴). Low Fertility and population Ageing, Causes, Consequences, and policy options, the Rand Corporation Europe.
۶. <http://www.Rand.org/pubs/research-briefs/Rb۹۱۲۶/index1.html>
۷. <http://www.populationEurope.Org>.
۸. <http://www.nber.org/papers/W۱۲۱۴۷>.
۹. <http://www.optimunpopulation.Org/opt,toomany,UK,html>.
۱۰. Mehryar (A.H), Ahmadnia (S) (۲۰۰۴), Age-Structural Transition in Iran: Short and Long-term Consequences of Drastic Fertility Swings During the Final Decades of Twentieth Century, Paper presented at the CICRED Seminar, Paris, ۲۳-۲۶ February.
۱۱. O'Neill (B) & Balk (D), (۲۰۰۱), World Population Futures, In Population Bulltein; Population Reference Bureau, Washington.
۱۲. Poston, Dudley, Micklin, Michael (۲۰۰۵). Handbook of population, springer.
۱۳. United Nation Population Division, (۲۰۰۲), "UN Projection Report Revised ۲۰۰۰", New York.
۱۴. United Nation Population Division,(۲۰۰۴), UN Projection Report, New York.
۱۵. Weil D.N., (۲۰۰۶). Population ageing, working paper, National Bulltan of Economic research, Masachusetts Avenue.
۱۶. آقا(ه)، (۱۳۸۵)، "بررسی ساختار اقتصادی، اجتماعی و روانی سالمندان شهر تهران"، طرح پژوهشی مصوب، مرکز مطالعات و پژوهشهای جمعیتی آسیا واقیانوسیه، تهران.
۱۷. جوادخانی (ح) و مطیع حق شناس (ن)، "مستندسازی ابعاد و روند انتقال باروری در ایران: سطوح متفاوت توسعه‌ی منطقه‌ای" مجموعه مقالات چهارمین همایش انجمن جمعیت شناسی ایران، تهران، مرکز مطالعات و پژوهش های جمعیتی آسیا واقیانوسیه.
۱۸. حسینی، حاتم (۱۳۸۱)، درآمدی بر جمعیت‌شناسی اقتصادی- اجتماعی و تنظیم خانواده، همدان انتشارات دانشگاه بوعلی سینای همدان.
۱۹. زنجانی، حبیب‌اله ؛ میرزایی، محمد ؛ شادپور، کامل و امیر هوشنگ مهریار (۱۳۸۱) جمعیت، توسعه و بهداشت باروری، تهران: نشر و تبلیغ بشری، صفحه ۵۷.
۲۰. شستلند، کلود، شنه، کلود(۱۳۷۸)، جمعیت جهانی، چالش‌ها و مسائل، ترجمه، سیدمحمد سیدمیرزایی، تهران، انتشارات، شهید بهشتی.
۲۱. عباسی شوازی، محمدجلال(۱۳۸۱)، هم‌گرایی رفتارهای باروری در ایران میزان روند و الگوی سنی باروری در استانهای کشور طی سالهای ۱۳۵۱، ۱۳۷۵، نامه علوم اجتماعی شماره ۱۸، صص ۲۰۱-۲۳۱
۲۲. عباسی شوازی، محمدجلال، میمنت، حسینی چاوشی، بهرام دلاور و پیتر مکدونالد (۱۳۸۴)، تحولات باروری در ایران به شواهدی از چهار استان منتخب، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.
۲۳. فوت، دیوید، استافمن، وانیل(۱۳۸۱)، انفجار جمعیت، ترجمه مصطفی میر اسلامی، انتشارات انستیتو ایران.

۲۴. کتابی، احمد(۱۳۷۷)، درآمدی بر اندیشه‌ها و نظریه‌های جمعیت‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.
۲۵. لهستانی زاده، عبدالعلی (۱۳۷۷)، ساختار سنی جمعیت، تهران: صندوق جمعیت سازمان ملل متحد.
۲۶. مرکز آمار ایران (۱۳۸۱)، سالمندان ایران: ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی، تهران: مدیریت انتشارات و اطلاع رسانی، چاپخانه مرکز آمار ایران، شماره ۳۵۳۹.
۲۷. مرکز آمار ایران، (۱۳۸۵-۱۳۳۵)، "نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور"، تهران.
۲۸. مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، (۱۳۸۶)، نشست تخصصی بررسی ابعاد سالخورده‌گی جمعیت در ایران: گفتگوی سیاستی درباب سالمندان، تهران.
۲۹. مشفق (م) و مطیع حق شناس (ن)، "تغییرساختار سنی جمعیت ایران و ابعاد اقتصادی و اجتماعی پنجره جمعیتی آن"، پروژه مشترک صندوق جمعیت سازمان ملل در ایران و دانشگاه تهران.
۳۰. مطیع حق شناس (ن)، (۱۳۸۵)، "نگاهی به وضع موجود و آینده احتمالی جمعیت و توسعه درجهان، ایران و کشورهای همسایه آن در آستانه هزاره سوم میلادی"، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، تهران.
۳۱. مهریار (ا) و همکاران (۱۳۸۵)، "بررسی ابعاد سالخورده‌گی جمعیت و زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و جمعیتی آن در ایران"، پروژه مشترک صندوق جمعیت سازمان ملل در ایران و دانشگاه تهران.
۳۲. میرزائی (م) و همکاران (۱۳۸۲)، "بررسی و تحلیل مسائل و چالش‌های جمعیتی ایران و پیامدهای آن"، کمیسیون جمعیت و چالش‌های اجتماعی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، تهران.
۳۳. ویکس، جان (۱۳۸۵)، جمعیت مقدمه‌ای بر مفاهیم و موضوعات، ترجمه الهه میرزائی، انتشارات مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.